

УДК: 811.111'367.335

Ю. П. Мельник,

кандидат філологічних наук, доцент, докторант
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ

У статті йдеться про поняття "гендеру", об'єктивується значення стереотипів гендерної поведінки в лінгвістиці з позицій постмодернізму. Значення гендерно маркованих одиниць мови подається як фрейм, здатний до "вбудовування" у фреймову мережу дискурсу, що задіює регулятивний потенціал гендерних еталонів та стереотипів.

Злам тисячоліть у лінгвістиці ознаменувався черговою зміною моди на ракурс мовних явищ, появою і реалізацією в лінгвістичних дослідженнях іншого "стилю мислення". Відбувся поворот до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору, тобто визначилася настанова досліджувати мову в нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить. У центрі лінгвістичної уваги опинився детермінований певною культурою користувач мовою – суб'єкт, що пізнає світ, мислить, оцінює, відчуває [1: 33].

Прийнятий у лінгвістиці антропоцентричний підхід до мови акцентує увагу на всіх параметрах людської особистості, що відбиваються в мові – основному засобі конструювання ідентичності. **Гендер**, що трактується як культурно зумовлений і соціально відтворений феномен, є одним із таких параметрів. Причиною введення в науковий опис терміну **гендер** є необхідність застосування нової термінології в аспекті антропоцентричного підходу при дослідженні мовних явищ. Цей термін покликаний підкреслити суспільно конструйований характер статі, її конвенціональність, інституціональність і ритуалізованість.

Метою статті є об'єктивувати гендерні стереотипи та маніфестувати домінування гендерно зумовлених мовленнєвих стратегій і тактик в англomовному дискурсі.

Становлення та інтенсивний розвиток гендерних досліджень у лінгвістиці припадає на останнє десятиліття ХХ сторіччя, що пов'язано із зміною наукової парадигми в гуманітарних науках під впливом постмодерністської філософії. Нове розуміння процесів категоризації, відмова від визнання об'єктивної істини, інтерес до суб'єктивного, до приватного життя людини, розвиток нових теорій особи, зокрема теорії соціального конструктивізму, призвели до перегляду наукових принципів вивчення категорій етнічність, вік і стать, що інтерпретувалися раніше лише як біологічно детерміновані.

Термін "гендер" прийшов у лінгвістику з антропології на початку 70-х років ХХ століття. Його вперше використав Г. Рубін у статті "Обмін жінками". Призначення терміну "гендер" (від англ. gender – сімейна, родова традиція, зв'язок поколінь) полягає у розмежуванні соціокультурних (gender) та суто біологічних (sex) характеристик чоловіка та жінки як членів певної етнокультурної спільноти [2: 7].

У механістичній онтології **гендер** трактують як біологічно детерміновану категорію, що відображена в одиницях мови та моделях мовленнєвої поведінки й пояснює їх функціонування [3: 4-5]. Основним результатом численних зарубіжних досліджень гендерного компоненту різномовних одиниць англійської мови є висновок про андроцентризм мовної природи, що постає як наслідок (С. Miller, К. Swift) і водночас причина соціальної нерівноправності статей у патріархальному англomовному соціумі (S. Ehrlich, R. King).

Аналіз мовленнєвої поведінки статей, розпочатий О. Єсперсеном, проводять у межах класичної (W. Labov, L. Milroy) та феміністської соціолінгвістики (M. Baumann, I. Crouch, B. Dubois, G. Gallahorn, G. Garcia та деякі інші), психолінгвістики (P. Smith), конверсаційного аналізу (D. Cameron, P. Fishman, H. Henley, J. Holmes та інші), міжкультурної комунікації (M. Goodwin, D. Maltz, R. Borker, Tannen та інші), а також дискурс-аналізу (D. Cameron, J. Coates, P. Eckert, K. Hall та деякі інші).

Вітчизняна та російська гендерна лінгвістика репрезентована культурологічними розвідками гендерного концептуального змісту на матеріалі лексики (О. Л. Бессонова, О. С. Бондаренко, О. В. Дудолодова, М. С. Колеснікова, О. С. Волинчик), фразеології (І. В. Зикова, Д. Ч. Малішевська), паремії (Ю. В. Абрамова, А. В. Кириліна), соціолінгвістичними (Є. М. Бакушева, Н. Ф. Верхованцева, О. Д. Петренко), дискурсивними дослідженнями мовленнєвої поведінки статей, аналізом гендерного аспекту художнього дискурсу (Н. Д. Борисенко, О. Л. Козачишина), рекламного дискурсу (Є. В. Милосердова), психолінгвістичними роботами (О. І. Горошко, С. К. Табунова, А. М. Холод). Комплексний аналіз гендерно маркованих одиниць (далі – ГМО) граматичного, лексичного та фразеологічного рівнів, зареєстрованих в англomовному публіцистичному дискурсі 70-х років ХХ – початку ХХІ століть подається у дослідженні А. П. Мартинюк [3].

Водночас залишається коло невирішених питань стосовно синтаксичних одиниць, які використовуються в авторському ідіолекті як стереотипні фреймові сполуки. Не виясненим є також регулятивний потенціал частотності гендерно маркованих лексичних одиниць у семантико-синтаксичному полі предикативної конструкції, прототипно співвіднесених з особою жіночої чи чоловічої статі.

Визначення гендеру як продукту дискурсу передбачає висвітлення проблеми регулятивного впливу мови на формування гендерної ідентичності індивіда як члена соціуму, що структурує дискурс цього соціуму і водночас зазнає регулятивного впливу дискурсу. Стрижневу роль у презентації гендерної соціокультурної інформації у процесі гендерної соціалізації індивіда відіграють різномірні ГМО, тобто одиниці, що фіксують статеву належність референта. ГМО, позначаючи референтів чоловічої й жіночої статі, актуалізують у дискурсі весь асоціативний потенціал, що відбиває історично сформований соціокультурний зміст когнітивних категорій маскуліності і фемінінності, тобто уявлення про сукупність типових і/чи бажаних анатомо-біологічних, емоційних, психічних, соціокультурних і поведінково-психологічних характеристик, асоційованих з належністю індивіда до чоловічої чи жіночої статі в певній лінгвокультурі [3: 5].

Новітні концепції, що сформувалися в лінгвістиці в результаті залучення до лінгвістичного опису даних психології, біології пізнання, культурології, філософії й низки інших антропоорієнтованих наук змінили точку зору на традиційний когнітивний підхід, при якому пізнання – це формування нових ментальних репрезентацій, що відображають реальність. Згідно з концепціями, що виникли під впливом праць Х. Матурани, Дж. Лакоффа й нового осмислення ідей Є. Гуссерля й М. Хайдеггера, основна функція мови полягає не стільки в передачі інформації й здійсненні референції до незалежної від неї реальності, скільки в орієнтації особистості в її власній когнітивній області; мова, таким чином, розглядається як система орієнтованої поведінки, де конотація відіграє вирішальну роль. У зв'язку із цим значимість індивідуальних параметрів суб'єкта, що говорить, суттєво зростає. Стаття людини – одна з його найважливіших як екзистенціальних, так і суспільно значимих характеристик, яка багато в чому визначає соціальну, культурну й когнітивну орієнтацію особистості у світі, у тому числі за допомогою мови.

Хоча гендерна концепція була деякою мірою підготовлена попереднім нагромадженням фактів і їх осмисленням, вона оформилася в самостійний науковий напрям лише в період **постмодернізму**. Це стало можливим завдяки відмові від постулату про те, що існує деяка зовнішня стосовно людського пізнання істина. Визнання множинності істини, її суб'єктивності сприяло розвитку антропоморфного погляду на свідомість і мислення й, отже, посиленню уваги вчених до різних параметрів людської особистості. Гендерна самоідентифікація входить до числа когнітивних ресурсів як окремого індивіда, так і суспільства. Відповідно до цього *гендер* може бути розглянутий як вимір, як параметр дослідження в багатьох суспільних науках, у тому числі й у лінгвістиці.

Зупинімося детальніше на тому, що принципово нового внесли в теорію пізнання ті тенденції сучасної думки, які часто характеризуються як постмодернізм: постструктуралізм, деконструктивізм, постмарксизм і деякі течії фемінізму. У багатьох випадках розбіжності між ними досить таки значні. Хоча вони не позбавлені спільних рис, які й можуть бути детерміновані як постмодерністські [4; 5].

По-перше, всі зазначені вище течії відкидають стійкі епістемологічні основи, незаперечні теоретичні передумови й закономірності. Їх поєднує недовіра до абсолютних або універсальних норм і всеосяжних теоретичних систем, відхід від картезіанської логіки.

По-друге, вони ставлять під сумнів ідею раціонального, єдиного суб'єкта, яка була основою західної думки з часів епохи Просвіти, воліючи розглядати суб'єкт як соціально й лінгвістично фрагментований.

По-третє, представники цих течій, схиляючись до плюралізму, фрагментарності й невизначеності, відкидають положення про соціальну цілісність, як і поняття причинності [6].

Врешті-решт, усі напрямки постмодерністської думки визнають мовну концепцію реальності, бачачи в тому, що ми сприймаємо як реальність, соціально й лінгвістично сконструйований феномен, результат наслідуваної нами лінгвістичної системи. Світ, стверджують вони, може бути пізнаваний тільки через мовні форми, отже, наші уявлення про нього не можуть відображати реальність, яка існує поза межами мови. Ці уявлення можуть бути співвіднесені тільки з іншими мовними вираженнями.

У такий спосіб доводиться залежність свідомості індивіда від стереотипів мови. Передбачається, що у свідомості кожного окремого індивіда відбивається деяка сукупність текстів, які визначають відношення людини до дійсності, і в результаті її поведінка опосередковується дискурсивною практикою. Внаслідок цього мові надається винятково важливе значення, а лінгвістика стає однією із центральних наук. Якщо свідомість індивіда уподібнена тексту, то людина як суб'єкт "розчиняється в текстах-свідомостях, які є великим інтертекстом культурної традиції" [7: 225].

У зарубіжній лінгвістиці сформувався гендерологічний напрямок, що вивчає, з одного боку, зафіксовані в мові стереотипи фемініності й маскуліності, а також гендерні асиметрії, а з іншого – особливості мовної поведінки чоловіків і жінок.

Сучасні дослідники відзначають, що "якщо мовна картина світу – це зафіксована в мовних знаках і виявлена у формах мовної діяльності (текстах, дискурсах) мовна свідомість, то гендерні ознаки – це сутнісні прояви пізнання світу крізь призму чоловічої й жіночої свідомості, що виявляють особливості номінативної й комунікативної діяльності чоловіків і жінок, обумовлені статевою особливістю мовної діяльності й мовної поведінки" [8: 8].

Організація гендерної інформації в англомовному дискурсі регульована мережею фреймових структур, що відбивають гендерні стереотипи й еталони англомовної лінгвокультури. Стереотип трактується як мінімізоване й конкретизоване, "суперфіксоване, суперстійке" уявлення про предмет чи явище, що асоціюється з конкретним концептом. Наприклад, уявлення про типового американського політика містить таку інформацію: "займає улюблену позицію, зарозумілий, безчесний" [2: 34].

Розглянемо інший приклад. Висловлювання *You think like a woman* має ілюкативну силу образи, оскільки в англомовних етнокультурах жінці стереотипно приписувати нелогічність мислення, тоді як висловлювання *You think like a man* позбавлене такої ілюкації. У результаті, навіть якщо суб'єкт дискурсу не поділяє стереотипного уявлення про відсутність логіки у жінок і, більш того, думає що нелогічно мислять саме чоловіки, він/вона не може досягти ілюкації образи за допомогою висловлення *You think like a man*, оскільки подібне прочитання спирається на його/її особисту думку/уявлення, тоді як уявлення про жіночу логіку (або її відсутність) є продуктом конвенції, що входить до пресупозиційного фонду будь-якого представника англомовної культури [2: 35].

А. П. Мартинюк трактує гендерний стереотип як історично зумовлене, мінімізоване, типізоване і структуроване у вигляді фрейму уявлення, що склалося у колективній свідомості певного лінгвокультурного соціуму, про атрибути, що є властивими/невластивими індивіду, якого соціум кваліфікує чоловіком або жінкою, а еталон – як уявлення про атрибути, що є бажаними/небажаними для цього індивіда [2: 47].

Стереотипи фемініності та маскуліності в західних культурах є діаметрально протилежними [9]. Якщо для типово чоловічої поведінки характерними вважаються такі риси, як активність, рішучість, прагнення до змагання та досягнень, то для жіночої – пасивність, нерішучість, комфортність, залежність, відсутність логічного мислення та прагнення до досягнень [10]. Ці стереотипи досить стійкі в багатьох соціумах, безвідносно до того, наскільки вони відповідають дійсності. Стереотипи слугують своєрідним дзеркалом відображення реальності, хоча й досить кривим дзеркалом [11].

Писемне художнє мовлення, звичайно ж, наділене певною специфікою в порівнянні із усним мовленням, оскільки останнє є спонтанним, невідшліфованим, тоді як писемне, навпаки, свідомо планується та спрямовується автором для досягнення певного ефекту [12: 97]. Саме цей момент примусив деяких дослідників засумніватися в існуванні значних відмінностей між чоловічим та жіночим писемним варіантом мовлення. Однак, як зауважує Д. Танен [10], сучасні порівняльні дослідження усного та писемного художнього мовлення свідчать про те, що між звичайною розмовою та писемним художнім мовленням зв'язок набагато тісніший, ніж це здавалося раніше: в художньому мовленні розвиваються ті ж самі тенденції, що й в усному мовленні.

У стереотипних уявленнях про гендерні особливості художнього мовлення знаходимо риси, аналогічні гендерним стереотипам усного мовлення. Так, стереотип про глобальність чоловічого та обмеженість жіночого когнітивного стилю поширюється і на художнє мовлення автора-чоловіка та автора-жінки. Згідно із цими постулатами представники двох статей пишуть про різні речі: "...якщо соціальними ролями жінки у суспільстві, у першу чергу, є роль матері, дружини, дочки чи коханки, то жінки-письменниці писатимуть швидше про ці свої ролі, особливо з позицій їх стосунків із чоловіками. Представники чоловічої статі, з іншого боку, виконують ролі батьків, чоловіків, синів та коханців, разом з тим вони є генералами, моряками, детективами тощо. Їхні ролі традиційно багатші, ширші, ніж жіночі, тому вони й писатимуть про різноманітніші речі, а тому й відрізнятиметься їхня лексика" [13].

Жіночу мовну поведінку характеризують як ввічливу й гіперкоректну, (Р. Лакофф [11]), як більш "гуманну", (А. В. Кирилина [4]). На думку дослідників це проявляється в тому, що жінки частіше використовують емпазу, частіше чоловіків ухиляються від прямої відповіді на запитання (Р. Лакофф [11]), жінки схильні до вживання престижних, стилістичних підвищених форм, книжкової лексики (Т. В. Гомін [15]), ввічливіших форм, ніж чоловіки (А. М. Тихомирова, Ф. І. Никоновайте [14]).

Мова чоловіків "компактніша" (значення коефіцієнта зв'язності вище). (Е. І. Горошко [16]) Чоловіки в ситуації змішаної комунікації розмовляють більше, ніж жінки, перебивають жінок, задають напрямок розмови.

На морфологічному рівні дослідниками також відзначається ряд особливостей. Так, дієслів у мові чоловіків набагато менше, але чоловіки виявили чітку преференцію до використання дієслів недоконаного виду в активному стані. Статистично значимими для чоловічої писемної мови стали співвідношення вживань "іменників до дієслів" (на користь іменників) і "прислівників до прикметників" (прикметники зустрічаються частіше прислівників) (Е. І. Горошко [16]).

За даними дослідників, у чоловіків спостерігається тенденція до частішого використання іменників (Т. Б. Крючкова [18]), у мові чоловіків зафіксована більша кількість абстрактних іменників (А. А. Вейлерт [17], Т. В. Гомін [15], Е. І. Горошко [16]), причому власних імен більше в жінок, у чоловіків значно більше загальних іменників (А. А. Вейлерт [17]).

Відомості про використання синтаксичних конструкцій у мові чоловіків і жінок показують найбільш суперечливі дані залежно від досліджуваного матеріалу. Так, аналіз мови персонажів англійських драматичних творів демонструє риторичні питання й незакінчені висловлення з функцією імпліцитності як приналежність персонажів-жінок (Н. Д. Борисенко [19]). Результати цього дослідження корелюють із даними дослідження чоловічої й жіночої мови А. М. Тихомирової, Ф. І. Никоновой про те, що "жінки часто вилучають слова, частіше чоловіків використовують риторичні питання" [14].

Дослідження Н. Д. Борисенко [19] трактує еліптичні конструкції із пропущеним підметами, як нехтування правилами граматики, і синтаксичну транспозицію (прямий порядок слів у питанні в англійській мові), що свідчить про наявність іронії, як більш характерної ознаки мови персонажів-чоловіків. З такими висновками корелюють дані дослідження І. М. Серової [20] про перевагу замовчування в мові чоловіків-письменників. Однак за даними Е. І. Горошко [16], у мові чоловіків зареєстрована нижча частота неповних речень і еліптичних конструкцій, а також набагато рідше зустрічаються й пропозиції з інвертованим порядком слів.

Мові чоловіків-письменників приписується синтаксична експресивність за рахунок використання різноманітних синтаксичних повторів з розширенням, підсиленням і уточненням, розчленовування синтаксичної структури. (І. М. Серова [20]). Чоловіка частіше вживають підрядний, а не сурядний зв'язок (Е. І. Горошко [16]).

Водночас зауважимо, що наразі немає дослідження як демонструвало б наповнення предикативних конструкцій гендерно маркованими елементами. Саме в побудові гендерно маркованого синтаксичного поля підрядного речення у складі англійської поліпредикативної структури ми й вбачаємо перспективу проведення подальшого дослідження в зазначеному руслі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Голубовська І. О. Антропологізм у мовознавстві та викладанні іноземних мов // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження та перспективи. / Редкол.: В. В. Акуленко (голов. ред.) та ін. – К.: Логос, 2006. – № 1. – 2006. – С. 33-39.
2. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англійському дискурсі. – Харків: Константа, 2004. – 292 с.
3. Мартинюк А. П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць (на матеріалі сучасного англійського публіцистичного дискурсу): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04. – К., 2006. – 42 с.
4. Кириллина А. В. Гендерные исследования в зарубежной и российской лингвистике (Философский и методологический аспекты) // Общественные науки и современность. – 2000. – № 4. – С. 138-143.
5. Кириллина А. В. Женский голос в русской паремологии // Женщина в российском обществе. – 1977. – Вып. 3. – С. 23-26.
6. Смит С. Постмодернизм и социальная история на Западе: проблемы и перспективы // Вопросы истории. – 1977. – № 8. – С. 37-44.
7. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М., 1996. – 348 с.
8. Синельникова Л. Н., Богданович Г. Ю. Введение в лингвистическую гендерологию. – Симферополь: "Доля", 2001. – 40 с.
9. Thorne B., Kramarae Ch., N. Henley Language, Gender, Society / Ed. By B. Thorne, Ch. Kramarae, N. Henley. – Newbury House Publishers. – 1983. – P. 7-25.
10. Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. – N.Y.: William Morrow, Ballantine, 1991. – 243 p.
11. Lakoff G. Women, fire and other dangerous things. What categories reveal about mind. – Chicago; L.: Univ. of Chicago Press, 1990. – 635 p.
12. Агеев В. С. Психологические исследования социальных стереотипов // Вопросы психологии – 1986. – № 1. – С. 95-101.
13. Воробьева О. П. Реализация фактора адресата в художественном тексте в аспекте лингвокультурной традиции // Филологические науки. – 1992. – № 1. – С. 59-66.
14. Тихомирова А. М., Никоновой Ф. И. Дифференциация языка по полу говорящего // "Благословенны первые шаги..." / Сб. работ молодых исследователей. – Магнитогорск: МГПИ, 1997. – С. 70-81.
15. Гомон Т. В. Исследование документов с деформированной внутренней структурой.: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1990. – 18 с.

16. Горошко Е. И. Особенности мужского и женского вербального поведения (психолингвистический анализ): Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1996. – 180 с.
17. Вейлерт А. А. О зависимости количественных показателей единиц языка от пола говорящего лица // Вопросы языкознания, 1976. – № 5. – С. 138-143.
18. Крючкова Т. Б. Женский язык // ЛЭС. – М., 1990. – 153 с.
19. Борисенко Н. Д. Гендерний аспект уживання засобів модифікації прагматичного значення // Вісник Київського Лінгвістичного університету. Серія "Філологія". Т. 6. – № 1. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2003. – С. 110-114.
20. Серова И. Г. Гендерные стратегии речевого поведения и проблемы самоидентификации // Язык как функциональная система. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2001. – С. 151-155.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Мельник Ю. П. Объективация гендерных стереотипов в современной лингвистической науке.

В статье речь идет о понятии "гендер". Обосновывается зависимость сознания индивидуума от стереотипов языка с позиций модернизма. Значение гендерно маркированной единицы языка представлено в виде фрейма, способного "встраиваться" во фреймовые структуры дискурса, задействуя регулятивный потенциал гендерных эталонов и стереотипов.

Melnik Yu. P. Gender Stereotypes in Modern Linguistics.

The article deals with the notion of "gender". The meaning of gender stereotypes is explained from the point of view of modernism. The meaning of a language unit is viewed as a frame-structure integrated into cognitive structures of discourse, reflecting gender stereotypes. It is claimed that being part of a gender stereotype a gender-marked language unit functions in discourse as a gender-specific regulator of individuals' behaviour.